

Projektes in der zweiten Hälfte der 60-er Jahre. Im Jahr 1866/1867 wurde der serbische Philologe Đuro Daničić nach Zagreb delegiert und zum ersten Sekretär der Südslavischen Akademie bestimmt. Vermutlich derselbe Personenkreis mit Zentrum in Wien regte den österreichisch-ungarischen Journalisten, Verleger und Drucker Ignaz Soppron an, unabhängig von Strossmayer und Rački, 1866 das Schriftzeichensystem, die Rechtschreibung und die sprachliche Stilisierung von V. S. Karadžić und Đuro Daničić durch seine Publikationen im türkischen Bosnien zu verbreiten. Unter dem Druck, der so auf Serbien ausgeübt wurde, wurde dort 1868 das letzte Verbot der Rechtschreibung Karadžićs aufgehoben. In Dalmatien wurde die sprachnormative Entwicklung in derselben Richtung vor allem durch die Grammatik der "serbo-kroatischen (illyrischen) Sprache" von Pero Budmani gelenkt. Diese Grammatik wurde für Dalmatiens Schulen unter österreichischer Verwaltung 1866/1867 in Wien gedruckt.

U POVODU OBJAVE HRVATSKOGA PRAVOPISA INSTITUTA ZA HRVATSKI JEZIK I JEZIKOSLOVLJE

Znanstveni pravopis i javna rasprava

Nataša Bašić

Ako je pravopis znanstveno djelo, kako neki tvrde, onda uvrštenje dvoglasnika *ie* u fonološki inventar hrvatskoga standardnoga jezika u radnoj inačici Hrvatskoga pravopisa IHJJ-a u travnju 2013. i njegovo uklanjanje iz radne inačice u lipnju 2013. otvara pitanje koji je to znanstveni rad objavljen između travnja i lipnja 2013. opovrgnuo dotadašnje znanstveno gledište o dvoglasniku *ie* kao posebnom fonemu hrvatskoga fonološkoga sustava. Bit će zanimljivo čuti odgovor to više što gledište o dvoglasniku zastupaju ne samo najugledniji i svjetski priznati autoriteti moderne hrvatske kroatistike u svijetu (Dalibor Brozović, Radoslav Katičić) nego i sam Institut u svojim vlastitim izdanjima, uključivši drugo izdanje Hrvatske gramatike iz godine 1997.

Doista, je li pravopisni priručnik znanstveno djelo ili pak propisnik, akt tehničke naravi u kojem je prikupljena i na pravopisno prikladan način raspoređena jezična građa koja je po pravilima struke znanstvenometodološki obrađena i opisana te višestruko provjerena i propitana u povijesnom presjeku i u sudobnom okružju negdje drugdje: u znanstvenim radovima i monografskim sintezama u kojima je izložen pojedinačni ili ukupni ustroj hrvatskoga jezika od fonološke, morfološke, tvorbene, leksičke, semantičke i sintaktičke razine, a sve to s posebnim obzirom na slovopisno-pravopisni ustroj?

Ako je doista posrijedi znanstveno djelo kao izraz posljednjih strukovnih znanstvenih spoznaja, dakle znanstvenim metodama provjerljivo tvorivo koje će uvijek dati iste rezultate, onda javna rasprava u koju su po pozivu uključeni „svi zainteresirani“ – bez obzira na njihovu pojedinačnu izobrazbu i znanje – nema mjesta u znanosti jer se polazi od pretpostavke da su predložene norme znanstveno već provjerene te se njih valja pridržavati, a ne o njima otvarati raspravu na trgu. O znanosti mogu raspravljati samo znanstvenici na mjestima koja su predviđena za takvu raspravu: u znanstvenim i strukovnim tiskovinama ili strukovnim tijelima čija je djelatnost utvrđena zakonom.

S obzirom da je pravopis, kao i standardni jezik, sociolingvistička činjenica i da na njegov sadržaj utječu i nejezične sastavnice, u hrvatskom slučaju osobito pogubno političko nasilje različitih predznaka, trebalo je davno institucionalno zaštititi hrvatski jezik i njegov pravopis od različitih oblika pustošenja. Takva se mogućnost otvorila istom osnutkom i učvršćenjem hrvatske države.

Upravo je zbog toga 2005. pri Ministarstvu znanosti i osnovano Vijeće za normu hrvatskoga standardnoga jezika kao kompetentno strukovno tijelo državne razine koje će raspraviti o jezičnim i pravopisnim normama i donijeti odluke sukladno povijesnom razvitku. U njem su bile zastupljene sve ključne institucije i strukovne struje. Znanstvena argumentacija bila je jedino mjerilo u radu. Iz zapisnika Vijeća može se pratiti tko je, što i kako argumentirao te ocijeniti stanje kroatistike u ovom trenutku. U Vijeću se, sasvim razumljivo, raspravljalo i o otvorenim strukovnim pitanjima te su doneseni zaključci i o njima. Dio je zaključaka donesen jednoglasnim sporazumom, dio nadglasavanjem.¹

Činjenica da je dio odluka donesen nadglasavanjem govori da u kroatistici postoje pitanja na koja nije dan konačan odgovor, što ne znači da ga struka nema ili da ga ne zna. Ako se u ime sustavnosti normira *uime*, *naprimjer*, *sleđa*, *postrani*, *neću*, onda se jezični razvitak usmjeruje prema budućem pisanju *ujme*, *ume*, *nate*, *nase*, *podase*. Je li to doista dobro za pisani oblik hrvatskoga jezika, trebaju odgovoriti oni koji tako normiraju. Oni koji misle da to nije dobro, skloniji su da se prijedložni izrazi u priložnoj ulozi namjesto srastanjem poprilože sufiksacijom ili zamijene već postojećim istoznačnim prilogom (*uimence*, *sleđke*, *postrance*, *primjerice*), a da se niječnica zanijekanih glagola sustavno piše ili zajedno s glagolom (*nemoći*, *neznati*, *nehtjeti*) ili odvojeno od njega (*ne moći*, *ne znati*, *ne htjeti*).

Ako u ovom trenutku nema jedinstvenoga odgovora na pitanje što je za razvitak pisanoga oblika hrvatskoga jezika bolje, onda se ne mogu očekivati ni jednoznačna pravopisna rješenja, što znači da moraju ili ostati pravopisne dvostrukosti ili biti izabrani oni oblici koji u sustavu imaju odlike jačih članova. Vijeće je prednost dalo oblicima koji jačaju sustav, ali nisu zabranjeni ni supostojeći oblici. Pri tom valja

¹ Ovdje se ne će ulaziti u pitanje odgovornosti onih koji nisu dolazili na pojedine sjednice da se ne bi morali izjasniti.

istaknuti da postojanje dvostrukosti u pravopisu nije poželjno rješenje, napose u školskom sustavu, ali ono ne mora značiti i zbrku. Dapače, metodički prikladnim postupkom dvostrukosti valja interpretirati kao naravnu odliku hrvatske jezično-pravopisne povijesti, a ne njezin nedostatak. Dvostrukosti ne treba progoniti, a pogotovo je nedopustivo stupnjevati njihovu normativnu „podobnost“ ili ih čak ideološki vezivati uz određene društvene skupine.

Budući da su to općepoznate činjenice, pitanje je koji je onda bio pravi razlog odustajanja IHJJ-a od odluka Vijeća za normu, pokretanje novoga pravopisa i otvaranje javne rasprave o njem kad su ostale i dvostrukosti i nedosljednosti i strukovne anakronosti unatoč tvrdnji kako je riječ o prvorazrednom znanstvenom uratku? No pitanje je svih pitanja: bi li Institut uopće krenuo u projekt izradbe još jednoga hrvatskoga pravopisa da je znao kako će njegovi autori, koji su kanili propisivati norme drugima, biti javno prozvani s vlastitoga neznanja, a njihov posao nazvan *brljanjem* (istaknula N. B.), kako je to učinio prof. dr. sc. Mladen Boršić, održavši im lekciju o pisanju znakova veličina i mjernih jedinica:

„Netočna je tvrdnja da je „uporaba posebnih tipova slova određena pravilima pojedinih struka, npr. u fizici i matematici kosim se slovima pišu znakovi veličina, za razliku od znakova mjernih jedinica koji se pišu uspravnim slovima“. Pisanje veličina i jedinica dogovoreno je i uređeno na svjetskoj razini i vrijedi za sve struke, pa ni matematika niti fizika nemaju svoja posebna pravila. Matematika niti nema fizičke veličine, ali ima matematičke znakove i simbole za koja vrijede grafička pravila pisanja. (...) Iskazivanje mjernih rezultata, odnosno pisanje veličina i jedinica dogovoreno je na svjetskoj razini i uređeno međunarodnom normom ISO 80000-1 *Veličine i jedinice* (...), koja je u Hrvatskoj prihvaćena 2010. godine kao HRN ISO 80000-1 (ISO je kratica za International Organization for Standardization – Međunarodna normizacijska organizacija). To je temeljni dokument za uporabu i pisanje veličina i jedinica u znanosti i tehničarima, a i hrvatski je *Pravilnik o mjernim jedinicama* (...) usklađen s njim. Budući da se radi o načelima koja se provode doslovce po cijelome svijetu, na *Hrvatskom* je *pravopisu* samo da ih, **bez preinaka**, prenese iz te norme ne dodajući u tom području nikakav vlastiti doprinos. Umjesto brljanja kao u stražnjem odlomku predlažem vam da unesete posebno poglavlje *Pisanje veličina i jedinica* (...). Iza znaka veličine ne stavlja se točka osim u uobičajenoj interpunkciji, npr. na kraju rečenice. Znakovi jedinica uvijek se pišu uspravnim pismom, bez obzira na pismo koje se upotrebljava u ostalom tekstu. Znakovi se jedinica ne sklanjaju po padežima, pišu se bez točke na kraju, osim kod utanačene interpunkcije, npr. na kraju rečenice. Znak za jedinicu stavlja se iza brojčane vrijednosti u izrazu za veličinu, pri čemu se ostavlja razmak između brojčane vrijednosti i znaka jedinice. To se pravilo također primjenjuje na jedinice posto % i promil ‰. U skladu s tim pravilom, znaku °C za Celzijev stupanj prethodi razmak kad se iskazuje Celzijeva temperatura. Jedine su iznimke od toga pravila jedinice stupanj, minuta i sekunda za ravninski kut, u kojem slučaju između brojčane vrijednosti i znaka jedinice ne smije postojati razmak.“

(<http://pravopis.hr/uploads/pdf/521c70acb36d6d8.pdf>)

Ne vjerujem da je nakana bilo koga tko je kritičkim primjedbama sudjelovao u raspravi bila naštetiti Institutu u cjelini ili kojemu pojedincu. Jedan od sudionika u raspravi, prof. dr. Zvonimir Jakobović, izrijeком kaže da su njegove primjedbe dane „u najboljoj namjeri, jer bi bilo žalosno da suvremeni hrvatski pravopis daje preporuke koje nisu u skladu s navedenim dokumentima“ (Pravilnik o mjernim jedinicama i Zakon o mjeriteljstvu; <http://pravopis.hr/uploads/pdf/dd3417ff4ac0547.pdf>). Jednostavno, IHJJ dobio je ono što je tražio: odgovor javnosti na svoj posao, a javnost nije mogla prešutjeti da znanstvena zajednica od četrdesetak jezikoslovaca u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje u Zagrebu, koja je predstavljena kao vrhunski tim i jedina u ovom trenutku mjerodavna propisivati hrvatske jezične i pravopisne norme u hrvatskoj državi i u svijetu, nije dobro obavila posao koji si je sama zadala.

Stoga prvo pèro Hrvatskoga pravopisa treba razmišljati o uzrocima sloma i toj istoj javnosti razjasniti:

- što znači javno upozorenje nekadašnje institutske zaposlenice i ugledne hrvatske jezikoslovke Branke Tafre svojim mlađim institutskim kolegama kako se ne može „načuditi da su u *Školskom rječniku* riječi *dvije*, *četvero*, *petero* imenice te *dvoje*, *troje* pridjevi. Pogreške se ponavljaju, u *Pravopisu* se svašta nalazi pod brojevnim pridjevima i imenicama. Ako je točno da je *šestero* imenica, onda nije točno pučkoškolsko pravilo da se pridjev i imenica slažu u rodu, broju i padežu.“

(<http://pravopis.hr/uploads/pdf/0fb42b4e8c5794a.pdf>)

- što znači rečenica jezikoslovca Dragutina Raguža „Nevjerojatno je da u vašim primjerima (na str. 12.) stoji uz *bjelji* i *bjeliji!*“ (<http://pravopis.hr/poruka.php?id=106>) i pouka jezikoslovke Blaženke Martinović kako dvostrukost u pridjeva *bjelji/bjeliji* nije potrebna „jer postoji pravilo koje kaže da je nastavak većinom *-ji* kad je naglasak dug, a nastavak *-iji* kad je naglasak kratak (*žut – žući : star – stariji*)“ (<http://pravopis.hr/poruka.php?id=189>).

Doda li se tomu i nepoznavanje tvorbenih pravila hrvatskoga jezika – pa prema polaznomu liku *Mandžurija* propisivanje likova *Mandžurijac*, *Mandžurijka*, *Mandžurijci* i *mandžurski*, kako čitamo na str. 285. rječnika, iako se znade da u kletiku reducirano osnovačno *-ij-* uvjetuje i njegovu redukciju u etnicima (*Slavonac*, *Slavonka*, *Slavonci*, *slavonski*), a ako *-ij-* nije reducirano u kletiku, nije ni u etnicima: *Libija*, *Libijac*, *Libijka*, *Libijci*, *libijski* (kao *Banija*, *Banijac*, *Banijka*, *Banijci*, *banijski*) – onda je razloga za zabrinutost još više.

Ako zaposlenici Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje griješe u vrstama riječi u hrvatskom jeziku i ne znaju njegova tvorbeni pravila, dakle temelje svoje struke, onda je posve razumljivo pitati se kako će moći normirati u drugim strukama. Od pravopisca se naime traži enciklopedijsko znanje jer je pravopis standardnoga jezika svojim sadržajem mali enciklopedijsko-leksikonski priručnik. U njegovoj izradbi treba sudjelovati strukovno uredničko vijeće koje će jamčiti točnost strukovnoga na-

zivilja i sadržaja vezanih uz pojedine znanosti i znanstvene grane. Takvo vijeće IHJJ nije osnovao. Stoga nije nikakvo čudo što u radnoj inačici svoga pravopisa iz travnja 2013. propisuje kemičarima, biolozima i medicinarima naziv *dezoksiribonukleinska kiselina* (takvu, naime, natuknicu imaju Wikipedija na srpskom, „bosanskom“ i „srpskohrvatskom“), a onda ga nakon primjedaba u javnoj raspravi (<http://pravopis.hr/poruka.php?id=120>; <http://pravopis.hr/poruka.php?id=352>) mijenja u konačnoj inačici u *deoksiribonukleinska kiselina*. Naravno da se strukovnjaci pitaju kako to da znanstvenici u Institutu, kojima je u znanstvenom projektu Struna povjereno uredništvo i koordinacija izradbe strukovnoga nazivlja u Hrvatskoj, griješe kada je riječ o općeprihvaćenom hrvatskom strukovnom nazivu te glasovite makromolekule.

Institutski znanstvenici, među kojima većina na svojim osobnim stranicama navodi leksikografiju i izradbu rječnika kao osnovni predmet svoga zanimanja, ne prihvaćaju ni ustaljene leksikografske norme drugih leksikografskih institucija. Tako odbacuju način kojim se u hrvatskim enciklopedijama i leksikonima abecediraju osobna imena s pridjevcima *da, de, van, von* ili kakvom drugom oznakom obiteljskoga, socijalnoga ili mjesnoga podrijetla, primjerice *Da Vinci, Leonardo* i *De Niro, Robert*, ali *Saussure, Ferdinand de* i *Gogh, Vincent van*, odnosno *Van Gogh, Vincent*, pa propisuju *de Saussure, Ferdinand* (radna inačica) i *van Gogh, Vincent* (tiskana inačica).

Više je sudionika javne rasprave upozorilo na probleme s pojedinim strukovnim nazivljima. Tako prof. dr. sc. Igor Čatić ističe da se u pisanju treba pridržavati međunarodnih i hrvatskih norma, čime je obuhvaćeno i pisanje nekih materijala.

Nepostojanje središnjega uredničkoga pravopisnoga tijela zaduženoga za nazivlja urodilo je neravnomjernom i nedovoljnom zastupljenošću pojedinih znanstvenih područja u pravopisnim pitanjima. Iako se u Predgovoru ističe da rječnik sadržava „iscrpan popis riječi i izraza te njihovih oblika“, u javnoj je raspravi uočena sadržajna nepotpunost pravopisa:

„Konačno, primjećujem da su primjeri izrazito vezani za jezikoslovlje, književnost i slične djelatnosti, a da rečenica, primjera, skraćena iz tehničkog, matematičkog, prirodoslovnog, medicinskog područja praktično i nema. Zapravo, na trenutke ovaj pravopis izgleda kao upute pisane za ljude koji će pisati diplomski rad iz nekog „humanističkog“ smjera.“ (<http://pravopis.hr/poruka.php?id=120>)

Kako IHJJ nije objavio svoje komentare na javnu raspravu, javnost ne zna što je od prijedloga prihvaćeno, a što odbačeno i zašto. U javnoj su raspravi najosporavaniji bili likovi *Camusja, Camusjem, Camusjev*, kao sklonidbeni i tvorbeni oblici prezimena francuskoga književnika Alberta Camusa. Na njih se osvrnulo čak 13 sudionika u raspravi (P. Bašić, M. Kapović, M. Maras, B. Belaj, S. Sutlović, S. Udier, M. Kovačić, P. Margić, N. N., D. Šćuric, N. Penzar, D. Čurković, Služba za jezik i govor HTV-a), među kojima su jezikoslovci, prevoditelji, lektori, dakle strukovno kompetentne osobe. Unatoč negativnoj strukovnoj recepciji toga prijedloga,

u konačnoj je inačici on ipak normiran, a uza nj se tek dopuštaju inače uobičajeni oblici *Camusa*, *Camusem*, *Camusev*, kakvi su zabilježeni u većini pravopisa, pa i u institutskom Hrvatskom jezičnom savjetniku iz 1999. Zašto institutski pravopisci ustrajavaju na njem i kako su uopće došli do normativnoga oblika s jotom koji nije zabilježen ni u jednom pravopisu? Je li to plod znanstvenoga promišljanja, posljedica nasilnoga uspostavljanja sustava ili pak loše pročitane znanstvene literature?

Likovi *Camusja*, *Camusjem* i *Camusjev* zabilježeni su naime tek kao rubna mogućnost u radu Zrinke Babić (Jezik, 1991.: 137., 144.), a izrijeком su preporučeni drugi, utemeljeni na pismu, a ne na izgovoru:

„Kad bi se željelo pisateljima olakšati pisanje pridjevnih i sklonidbenih oblika stranih imena, ne bi se trebalo oslanjati na izgovor završnih glasova, nego samo na pismo. Tada bi se pridjev od imena poput *Camus* pisao *Camusov*, bez obzira bilo to francusko ili španjolsko prezime“ (Babić, 1991.: 144.). U napomeni autorica domeće da bi se dvojno pisanje *Camusov/Camusev* moglo dopustiti „samo kod najpoznatijih imena, koja su već bitan dio naše osnovne kulture“.

U istom članku Z. Babić ustvrđuje da zbog pravopisne jednostavnosti „za pisanje stranih imena ne bi trebalo znati ni jedan izgovorni podatak“ (str. 136.). Ona zaključuje: „Najvećim mogućim oslanjanjem na pisani oblik bar bismo svi ujednačeno pisali i tako kao narod postali pismeniji“ (str. 145.).

Nedvojbeno je da je zadaća svakoga pravopisa – biti jednostavan i logičan, tj. izradba takvih pravila da budu lako usvojiva i da njihovom primjenom porabnik može proizvoditi neograničen broj primjera. Pravopis koji u svoje norme uvodi načelo porabnikove osobne procjene kad se nešto u pismu toliko udaljilo od polaznoga lika da više onemogućuje uspostavu veze s njime ili pak norme uvjetuje porabnikovim osobnim (ne)znanjem, loš je pravopis. Prema tom, pojedinačna porabnikova procjena i znanje ne mogu određivati sadržaj pravopisnih pravila ma koji ih autoritet propisivao (Vijeće za normu, Pravopisno povjerenstvo Matice hrvatske, IHJJ). Taj je problem u javnoj raspravi vrlo dobro uočen i valjano interpretiran:

„Tvorenice bismo morali pisati izvorno, tj. onako kako se pišu u jeziku iz kojega su preuzete, uz, naravno, promjene u morfologiji završetka takve riječi, npr. „New York : newyorški : Newyorčanin“. Obrazloženje: izgovor gradova i zemljopisna imena preuzimamo iz dominantnoga jezika i njegove dominantne izgovorne varijante britanskoga engleskoga. New York se izgovara u New Yorku /nu jo(r)k/, Chicago se izgovara /šikago/, Schengen se izgovara /shengen/ -a nikako /šengen/. Dakle, ukoliko prepustimo govornicima da prema vlastitome znanju pišu tvorenice od stranih imena na ovaj način prouzročit ćemo nepreglednu seriju pogrešaka u pisanju imena koja će jedni izgovarati na jedan način, a drugi na neki drugi način. Evo primjera: što mislite kako će prosječni govornik hrvatskoga jezika izgovarati ime engleskoga grada Leicestera? Ne vjerujem da će znati da se grad izgovara /lester/ i to čak ako i zanemarimo „poluglas“ u drugom slogu.“

(<http://pravopis.hr/poruka.php?id=50>)

„Kako napraviti pridjev od imena grada Reimsa? Remski, remški? Ali Reims bi se trebao izgovarati kao „rons“, pa može i ronski? Kako ćete razlikovati pridjeve nastale iz imena gradova Cannesa i Caena? I u jednom i u drugom slučaju je „kanski“, iako je jedan u Normandiji a drugi u Provansi.“

(<http://pravopis.hr/poruka.php?id=216>)

U vezi s odjeljkom o pisanju imena iz jezika koji ne rabe ni latinicu ni ćirilicu očitovali su se u ime Odsjeka za orijentalistiku Hrvatskoga filološkoga društva prof. dr. Zdravka Matišić i Mario Rebac, koji također uočuju probleme s ponuđenim transkripcijskim sustavima u dosadašnjim pravopisima. Između ostaloga oni pišu:

„Ono što se preporučuje i ono što je dopušteno (»može se pisati«) trebalo bi obrnuti pa odrediti da se osobna i zemljopisna imena iz jezika koji se ne služe latinicom ili ćirilicom pišu prema međunarodnim transkripcijskim i transliteracijskim pravilima (o čemu više malo dalje), a u određenim prilikama mogu se pisati i prema hrvatskom izgovoru. (...) Ovdje (u vezi s transkripcijom iz kineskoga, N. B.) valja reći da je u Anić-Siliću tablica pinyin i hrvatske transkripcije krnja i dijelom netočna, a u Pravopisu Badurine i dr. transkripcija je dijelom pogrešna i nesustavna, jer – u cilju što približnijeg prikaza izgovora hrvatskim slovima – ne razlikuje nego stapa neke kineske foneme, dok druge nepotrebno »razdvaja«, te je nemoguće nedvosmisleno prebacivanje natrag u *pinyin*.“

(<http://pravopis.hr/poruka.php?id=371>)

Razumljivost zapisa kao bitna zadaća pravopisa teško je spojiva s načelom izgovora koje danas prevladava u hrvatskom pravopisu. Mnogobrojne glasovne promjene koje se bilježe na morfemskim granicama i jednako brojna odstupanja od njih zbog razumljivosti napisanoga većini su porabnika neprobojni zid za logično ovladavanje pravilima. Zbog toga zagovornici tvorbenoga pravopisa u hrvatskom jeziku, koji odlikuje pravilo o nepromjenljivosti suglasničkih skupova, osvajaju danas sve više prostora pa su se oglasili i u javnoj raspravi.²

Nastavit će se

² Prema načelima tvorbenoga pravopisa ne bilježe se naime jednačenja suglasnika po zvučnosti (*redak, redka; svezak, svezka; svjedočiti, svjedočba*), po mjestu tvorbe (*čupati, izčupati; đipati, razđipati se*) i ne izostavljaju se suglasnici u skupovima (*listak, listka, listci; otac, otca, otčev, otčinsvo; sudac, sudca, sudčev*).